

УДК 159. 9.072.43

**Білоус Р. М., Шай В. Т.**

Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, Кременчук

### **ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ**

Обґрунтовано необхідність вивчення психологічних особливостей креативності та її розвиток у молодшого шкільного віку. Розглянуто вплив креативності на творчі досягнення у майбутньому. Визначено творчий потенціал як основу обдарованості. Проаналізовано творчу обдарованість, принципи її формування, розвитку та становлення. Систематизовано умови стимулювання розвитку креативності, а також чинники, які їй перешкоджають. Розкрито особливості психологічних та фізіологічних змін дітей молодшого шкільного віку. Досліджено наявний рівень творчих здібностей та креативного мислення у молодших школярів.

**Ключові слова:** творчий потенціал, обдарованість, креативність.

**Белоус Р. Н., Шай В. Т.**

Кременчугский национальный университет имени Михаила Остроградского, Кременчуг

### **ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КРЕАТИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

Обоснована необхідність изучения психологических особенностей креативности и ее развитие у младшего школьного возраста. Рассмотрено влияние креативности на творческие достижения в будущем. Определены творческий потенциал как основу одаренности. Проанализированы творческую одаренность, принципы ее формирования, развития и становления. Систематизированы условия стимулирования развития креативности, а также факторы, которые ей препятствуют. Раскрыты особенности психологических и физиологических изменений детей младшего школьного возраста. Исследована имеющийся уровень творческих способностей и креативного мышления у младших школьников.

**Ключевые слова:** творческий потенциал, одаренность, креативность.

**АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ.** Побудова демократичного суспільства з високорозвиненою економікою об'єктивно зумовлює потребу розвитку інтелектуального потенціалу людини, своєчасного виявлення творчих здібностей та обдарованості.

В Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти, створено відповідну правову базу, розпочато практичне реформування галузі, адже відродження суспільства значною мірою залежить від творчості та активності його членів, їх ініціативи; умов, які створюються для розвитку потенціалу кожної особистості.

Реалізація загальнодержавних програм передбачає вдосконалення існуючих і розробку нових педагогічних систем та психологічних підходів щодо розвитку особистості дітей, знаходження нових методів підвищення якості та інтенсивності навчально-виховного процесу, що потребує системних досліджень.

Проблема розвитку творчої обдарованості розглядається кожною педагогічною системою. Властивість людини, внутрішньо-особистісна тенденція до творчого вирішення, яка тісно пов'язана з іншими рисами в цілісну систему, у психолого-педагогічній літературі отримала назву «креативність».

Психодіагностика креативності трактує через вектор інтенсивності творчої тенденції особистості, що включає можливість її виміру, знаходження зв'язків з іншими проявами особистості (А. Анастасі, Є. Артем'єва, С. Бешелев, В. Бітінас, Ф. Гурвич, Є. Мартинова, В.

Мельников, М. Мучник, Г. Суходольський, Л. Ямпольський). Як і будь-яку позитивну властивість, креативність важливо формувати якомога раніше. Найбільш сприятливим періодом вважається молодший шкільний вік, коли спонтанна і, часто, репродуктивна творчість дошкільного віку поєднується зі швидко зростаючим інтелектом, абстрактним мисленням, логічністю.

У цьому віці істотно уможливаються самостійна постановка цілей, мотивування своїх вчинків, пошук способів дій і контролю результатів, тобто засвоєння всіх компонентів психологічної структури діяльності (Л. Вержиковська, О. Кульчицька, Н. Литвинова, О. Матюшкін, В. Моляко, Л. Чорна).

Досвід роботи психологів-практиків засвідчує пасивність значної частини учнів у процесі навчання, тому закінчення школи виявляє їх непристосованість, бездіяльність, незадоволеність життям. Обдарованість в основному визначається трьома взаємопов'язаними параметрами: випереджаючим розвитком пізнання, психологічним розвитком і фізичними даними.

У зв'язку з цим спостерігаються суперечності між гострою необхідністю ефективного розвитку креативності в усіх суб'єктів навчального процесу і реальним станом освітньої практики, яка спирається на традиційну парадигму освіти, а також рівнем наукових розробок у напрямку креативності.

Щоб зберегти творчу тенденцію молодших школярів, підсилити її новими інтелектуальними, інструментальними й методичними можливостями необхідним є дослідження психологічних особливостей креативності як основи розвитку та детермінанти творчого потенціалу учнів, що й становить мету даної статті.

*Метою статті* є дослідження психологічних особливостей креативності молодших школярів.

**МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ.** Предметом окремого вивчення креативність (англ. *creativity*) виступила в дослідженнях як зарубіжних (М. Воллах, Дж. Гілфорд, Х. Грубер, Дж. Девідсон, Н. Коган, С. Медник, Р. Муні, П. Торренс, Д. Фельдман, Д. Харрінгтон, А. Штейн), так і вітчизняних учених (Д. Богоявленська, В. Дружинін, П. Кравчук, Л. Ляхова, В. Моляко, Я. Пономарьов, В. Рибалка, Б. Теплов, В. Шадриков, Н. Хазратова). Б. Теплов вивчав проблеми загальних здібностей, В. Шадриков досліджував обдарованість, Я. Пономарьов розглядав творчу обдарованість у зв'язку з проблемою «внутрішнього плану дій». У працях Д. Богоявленської, В. Дружиніна, В. Кудрявцева, Н. Хазратової креативність виступала як прояв неадаптивної продуктивної активності [3].

Отже, креативність характеризує творчі здатності людини, які можуть проявлятися в мисленні, почуттях, спілкуванні, окремих видах діяльності, характеризувати особистість у цілому або її окремі сторони, продукти діяльності, процес їхнього створення; це природна властивість, яка існує від початку життя людини; найвища форма активності особистості. П. Торренс визначив креативність через процес появи чутливості до проблем, до дефіциту або дисгармонії наявних знань; визначення цих проблем; пошуку їхніх рішень, висунування гіпотез; перевірок, змін, повторного огляду гіпотез; і нарешті, формулювання й повідомлення результату рішення. Розгляд креативності як процесу дозволяє виявити структуру креативності (як здатності), умови його стимуляції, а також оцінити творчі досягнення. У тестах креативності П. Торренса використані моделі творчих процесів, що відображають їхню складність у різних сферах діяльності: словесної, образотворчої, звукової, рухової, оцінюючи креативність у показниках швидкості, гнучкості, оригінальності й розробленості ідей [2].

В. Моляко, досліджуючи формування, становлення і розвиток творчої обдарованості в технічній діяльності, виявив кореляцію здібностей з творчим потенціалом людини. Творча

обдарованість є статичною підсистемою, а вміння та навички динамічними показниками, що формуються на основі обдарованості.

Обдарованість регулює і стимулює творчу діяльність, сприяє вирішенню особистісних проблем, пов'язаних з пристосуванням до ситуації, інших людей та до себе самої. Обдарованість завжди пов'язана з творчістю. Якщо ж людина має високі творчі здібності, то її діяльність більш оригінальна.

У дослідженнях творчої обдарованості дошкільників А. Матюшкін розглядає творчий потенціал як основу обдарованості, який розвивається в процесі дорослішання. Обдаровані діти мають високий творчий потенціал, важливою характеристикою якого є яскраво виражена пізнавальна потреба. До характерологічних особливостей обдарованості належать: ініціативність, наполегливість, уникнення шаблонів.

Процес розвитку обдарованої дитини відбувається інтенсивніше, а особистісно-індивідуальні особливості виражені яскравіше і проявляються раніше, ніж у інших дітей.

Ці особливості належать до „психосоціальної чуйності” (загострене почуття справедливості, динамічний моральний розвиток, висока емоційна чутливість, почуття відповідальності).

Високі показники креативності у дітей не гарантують творчі досягнення в майбутньому, а лише збільшують імовірність їхньої появи, наявності високої мотивації до творчості й володіння необхідними творчими вміннями.

Досвід навчання певним аспектам і способам креативної поведінки й самовираження, моделювання творчих дій демонструє істотний ріст креативності, а також появу й посилення таких рис особистості, як незалежність, відкритість новому досвіду, чутливість до проблем, висока потреба творчості.

Серед умов, що стимулюють розвиток креативності виділяють: ситуації незавершеності або відкритості на відміну від жорстко заданих і суворо контролюючих; стимулювання відповідальності й незалежності; акцент на самостійних спостереженнях, почуттях, узагальненнях; посилений інтерес до творчих дітей з боку дорослих і однолітків. Перешкоджають розвитку креативності: запобігання ризику, надмірне прагнення до успіху, жорсткі стереотипи в мисленні та поведінці, конформність.

Психічний і особистісний розвиток дитини у молодшому шкільному віці зумовлюється особливістю соціальної ситуації розвитку – навчанням у початковій школі.

Молодший шкільний вік розділяє «симптом утрати безпосередності», який свідчить про виникнення між бажанням щось зробити і самою діяльністю нового моменту – з'ясування значущості для дитини конкретної діяльності.

На фоні фізіологічних змін зростає роль другої сигнальної системи (мови) в аналізі та синтезі вражень від зовнішнього світу, утворенні тимчасових нервових зв'язків, виробленні нових дій та операцій, формуванні динамічних стереотипів.

Навчальна діяльність є провідною, ставлячи дитину в нову позицію стосовно дорослих і однолітків, змінюючи її самооцінку, перебудовуючи взаємини в сім'ї. І саме в цей період посилюється вагомість ролі батьків та вчителів у процесі виховання обдарованої дитини, адже від їх допомоги залежить вибір шляху розвитку творчої особистості, прояви креативності в майбутньому.

Для проведення дослідження доцільним є застосування наступних методик: «Визначення рівня сформованості творчих здібностей» (за Є. Павлютенковим), яка надає змогу виявити наявний креативний потенціал молодших школярів; опитувальника для визначення динаміки розвитку основних інтелектуальних та творчих здібностей учнів; тесту П. Торренса «Закінчи малюнок», спрямованого на з'ясування рівня розвитку креативного мислення молодшого школяра [1]. Експериментальне дослідження, у якому брали участь учні третіх класів (25 дівчаток і 24 хлопчики), проводилося на базі Кременчуцької ЗОШ I-III ступенів № 27.

Результати методики «Визначення рівня сформованості творчих здібностей» засвідчили переважання по вибірці середнього рівня творчого потенціалу молодших школярів при наявності високого (14,3 %) та низького (12,24 %).

Дані опитувальника для визначення динаміки розвитку інтелектуальних та творчих здібностей учнів дозволили зосередитися на суттєвих рисах особистості (пам'ять, увага, здатність до аналізу та синтезу, префекціонізм, продуктивність та оригінальність мислення), які є основою інтелектуальних та творчих здібностей.

На високий рівень розвитку учнів за показником пам'яті припадає лише 2 %; нижче середнього – 33 %, низький – 20 %; показники середнього та вище середнього складають у цілому 45 %.

Рівень нижче середнього знову домінує (41 %) при 20 % учнів із низьким рівнем уваги, що підтверджує нестійкість уваги третьокласників; проте високий рівень має 6 % досліджуваних, а середній у сумі з вище середнім 33 % молодших школярів.

Отже, є над чим працювати шкільним вчителям і психологу, адже вміння дитини швидко концентруватися, налаштовуватися на діяльність і довгий час нею займатися необхідно виробити саме в даний віковий період.

Рівень розвитку учнів третіх класів за показником здатності до аналізу та синтезу невисокий – низький та нижче середнього складають у сумі 70 %, хоча для розвитку креативності саме дана риса є суттєвою, адже мисленеве розкладання цілого на частини та об'єднання їх у ціле на основі попереднього аналізу, встановлення зв'язків і відношень між ними повинні стати системними якостями в період навчання у початковій школі.

За показником продуктивності мислення спостерігаємо перевагу рівнів нижче середнього (56 %) та низького (12 %).

Проте, враховуючи особливості молодшого шкільного віку, слід зазначити, що наявність високого (6 %) та середнього (22 %) рівнів дозволяє передбачити широкі можливості оптимізації продуктивності мислення у подальшому.

Для цього актуальним є розвиток такої особистісної риси як префекціонізм (старанність), адже прагнення дитини доводити результати своєї діяльності до високих стандартів, намагання досягти високих результатів ще з дитинства є запорукою успіху навчально-професійної діяльності у старших класах школи.

Зазначимо наявність середнього рівню показника старанності у 35 % третьокласників; у 51 % – результати вище середнього та високого рівнів, що дозволяє зробити висновок про певну сформованість даної якості учнів молодшої школи.

Показники гнучкості та оригінальності мислення в учнів третіх класів відповідно 62 % і 64 % нижче середнього.

У цілому виявилось, що існує прямий зв'язок між рівнем творчого потенціалу та показниками інтелектуальних та творчих здібностей, що, в свою чергу, позначається на результативності навчання.

Високому рівню творчого потенціалу відповідають показники «вище середнього» та «високий» за результатами дослідження інтелектуальних та творчих здібностей. Так, у досліджуваних з високим рівнем творчого потенціалу розвиток пам'яті відповідає показникам «вище середнього» (57,1 %) та «високий» (28,6 %); уваги – «високий» (42,9 %) та «вище середнього» (28,6 %); здатності до аналізу та синтезу – «високий» (42,9 %) та «вище середнього» (42,9 %); продуктивності мислення – «вище середнього» (71,4 %) та «високий» (28,6 %); префекціонізму – «вище середнього» (42,9 %) та «високий» (28,6 %); гнучкості мислення – «вище середнього» (42,9 %), «високий» та середній (по 28,6 %); оригінальності – «вище середнього» (57,1 %), «високий» (28,6 %).

Середньому рівню творчого потенціалу відповідають середні показники інтелектуальних та творчих здібностей, зокрема, розвиток пам'яті відповідає показникам «середній» (38,9 %) та «вище середнього» (30,6 %); уваги – «середній» (55,6 %) та «вище

середнього» (25 %), аналізу та синтезу – «середній» (61,1 %) та «нижче середнього» (27,8 %); продуктивності мислення – «середній» (75 %) та «вище середнього» (16,7 %); префекціонізму – «вище середнього» (38,9 %) та «нижче середнього» (30,6 %); гнучкості мислення – «середній» (80,6 %) та «вище середнього» (11,1%); оригінальності мислення – «середній» (83,3 %) та «вище середнього» (11,1 %).

Низькому рівню творчого потенціалу відповідає низький показник інтелектуальних та творчих здібностей, а також показник «нижче середнього».

Так, рівень розвитку пам'яті відповідає показнику «нижче середнього» (83,3 %) та «низький» (16,7 %); уваги – «нижче середнього» (50 %) та «низький» (50 %); аналізу та синтезу – «низький» (66,7 %) та «нижче середнього» (33,3 %); продуктивності мислення – «нижче середнього» (50 %) та «низький» (50 %); префекціонізму – «середній», «низький» та «нижче середнього» (по 33,3 % кожний); гнучкості мислення – «нижче середнього» (50 %) та «низький» (33,3 %); оригінальності мислення – «нижче середнього» (66,7 %) , «низький» та «середній» (відповідно по 16,7 %).

Розглянемо показники розвитку творчого мислення, які досліджувалися за допомогою теста П. Торренса «Закінчи малюнок»: середнє значення показнику КТТМ за критерієм оригінальність становить 10,7 (за Т-шкалою – 52,6), що свідчить про високий рівень його прояву.

Середнє значення показнику КТТМ за критерієм розробленості складає 26,6 (за Т-шкалою – 48,2), що відповідає середньому рівню для даної вікової категорії. Показник швидкості є найвищим (10) для 100 % учнів, що відображає активність та старанність при виконанні запропонованих завдань. Середній показник за критерієм гнучкості становить 8,2 балів, засвідчуючи високий рівень прояву цього показнику в межах групи. В цілому по вибірці високий показник за критерієм «оригінальність» характерний для 14,3 %, середній – для 71,4 % та низький – для 14,3 % школярів. За критерієм «розробленість» високий показник спостерігається у 12,2 % учнів, середній – у 75,5 %, низький – у 12,2 %. Отже, можна зробити висновок про залежність рівня творчого потенціалу від особливостей творчого мислення учнів, зокрема таких критеріїв як оригінальність, гнучкість, розробленість та швидкість.

**ВИСНОВОК.** Психологічними особливостями креативності молодших школярів є взаємозв'язок рівня творчого потенціалу та відповідних інтелектуальних і творчих здібностей. Напрями подальших досліджень включають розробку системи психолого-педагогічних засобів стимулювання творчості молодших школярів у процесі навчання та програми соціально-психологічного тренінгу по розвитку креативності.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Методи психодіагностики підлітків : навчальний посібник з пропедевтичної практики для студентів педагогічних і психологічних спеціальностей / За ред О. Д. Кравченко, В. Ф. Моргуна. – Полтава, 1995. – С. 67–69.
2. Мухина В. С. Возрастная психология : феноменология развития, детство, отрочество / В. С. Мухина. – Москва : Academia, 2003. – 225 с.
3. Тітов І. Г. Развитие творчої уяви молодших школярів : навч.-метод. посібник для шкільних психологів та вчителів / за ред. Г. О. Балла. – Полтава : Астроя, 2006. – 112 с.

**Bilous R., Shai V.**

Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk

#### PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CREATIVITY OF YOUNG SCHOOLCHILDREN

The necessity to study creativity features of personality and its development in young schoolchildren is justified. The influence of creativity on creative achievements in the future is

viewed. Creative potential is defined as a basis for giftedness. Creative giftedness, its principles of forming, development and maturation were analyzed. Conditions of stimulating creativity development, as well as causes that prevent it are systematized. Features of psychological and physiological changes in young schoolchildren are highlighted. Existing level of creative skills and creative thinking among young schoolchildren are researched.

**Key words:** creative potential, giftedness, creativity.

#### REFERENCES

1. Kravchenko, O.D. and Morgun, V.F. (1995), *Metody psihodiagnostiki pidlitkiv*, Poltava, Ukraine. [in Ukrainian]
2. Mykhina, V.S. (2003), *Vozrastnaja psihologija: fenomenologija razvitija, detstvo, otrochestvo*, Academia, Moscow, Russia. [in Russian]
3. Titov, I.G. (2006), *Rozvytok tvorchoi ujavu molodshuh shkolariv : navch.-metod. posibnuk dla shkilmuh psyhologiv ta vchuteliv*, Astraya, Poltava, Ukraine. [in Ukrainian]

**Білоус Руслана Миколаївна,**

кандидат психологічних наук, доцент,  
завідувач кафедри психології, педагогіки та  
філософії,  
Кременчуцький національний університет  
імені Михайла Остроградського,  
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук,  
Полтавської обл., Україна, 39614.  
Тел.: 05366-3-24-74  
E-mail: bilousru63@gmail.com



**Bilous Ruslana Mykolaivna,**

Candidate of Psychological Sciences,  
Assistant professor,  
Head of a department of Psychology,  
pedagogics and philosophy  
Kremenchuk Myhailo Ostrohradskyi National  
University,  
vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk,  
Poltava Region, Ukraine, 39614.  
Tel.: 05366-3-24-74  
E-mail: bilousru63@gmail.com

**Шай Владислав Тарасович,**

Студент 6 курсу,  
Спеціальність «Психологія»,  
Кременчуцький національний університет  
імені Михайла Остроградського,  
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук,  
Полтавської обл., Україна, 39614.  
Тел.: 05366-3-24-74  
E-mail: vldshay@gmail.com



**Shai Vladislav Tarasovich,**

6th year student,  
Psychology Profession  
Kremenchuk Myhailo Ostrohradskyi National  
University,  
vul. Pershotravneva, 20, Kremenchuk, Poltava  
Region, Ukraine, 39614.  
Tel.: 05366-3-24-74  
E-mail: vldshay@gmail.com

Стаття надійшла 16.09.2017